

*Богачевська Л. О.,**доцент кафедри іноземних мов і перекладу**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ОСОБЛИВОСТІ УРБАНІСТИЧНИХ ТА ЧАСОВО-ПРОСТОРОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК У РОМАНАХ «ПРИГОДИ ОЛІВЕРА ТВІСТА» ТА «ДОМБИ І СИН» Ч. ДІККЕНСА

Анотація. Статтю присвячено поетикальному аналізу романів Ч. Діккенса «Пригоди Олівера Твіста» та «Домби і син». У ній розглядаються риси втілення хронотопних характеристик та досліджуються засоби образотворення мегаполісу та втілення рис урбанізму у вікторіанському романі.

Ключові слова: риси урбанізму, хронотопні характеристики, маркери часу, психологічність часу, частота зміни місця.

Постановка завдання. Феномен великого міста (як результат історичного розвитку людства) став прогресивним утіленням державних проявів, новою віхою цивілізації, розвитком промисловості і виробництва, зосередженими тут, водночас притягуючи численну кількість людей, надаючи можливість працевлаштування, осмислюється у контексті сучасної світової літератури як вдячний матеріал до вивчення певного часопростору і передачі прийдешнім поколінням тогочасної дійсності засобом художніх творів. Швидкі темпи глобалізації, соціально-економічні чинники, зростання мегаполісів, домінування міського стилю життя, швидкі темпи урбанізації – концепти, що характеризують епоху вікторіанства, в якій жив і творив англійський романіст Ч. Діккенс.

У XIX столітті Лондон став центром західної Європи та головним мегаполісом у світі. Столиця Англії займала особливе місце в літературі загалом та у творчому доробку Ч. Діккенса зокрема. Біограф Х. Пірсон слушно зауважив, що Ч. Діккенс – це «великий поет вулиць, набережних та площ» [4, с. 28]. Справді, письменник знав та любив Лондон, адже жив і творив у ньому, а також йому подобалося ходити пішки містом по 10 чи 20 миль за одну прогулянку.

Дональд Фенджер – американський літературознавець – зазначив, що «романтичні реалісти – особливо Бальзак, Діккенс і Гоголь – були першими, хто цілковито усвідомив можливості мегаполісу як об'єкта художньої літератури» [12, с. 103]. Справді, Париж займав належне місце у творчості Бальзака, Петербург – у спадщині Гоголя, а Лондон – у художньому доробку Діккенса. У Лондоні в будинку-музеї на Доті Стріт, 48 перебувають карти тогочасного міста та книги-путівники Діккенсівських місць. Слід зазначити, що навіть є поняття «Лондон Діккенса», тобто вікторіанська столиця, відображена в працях письменника. Концепт вікторіанської Англії XIX століття втілює неповторний та самобутній симбіоз духовно-соціальних та морально-естетичних цінностей того часу. Тому першочерговим завданням перекладачів-медіаторів, що сприяють популяризації творів вікторіанського часу серед світової спільноти, є під час відтворення особливостей епохи, міських пейзажів дотримуватися історичного принципу, тобто зробити все можливе, щоб наблизити реципієнта до тогочасної філософії, культури, традицій, звичаїв, реалій, понять, психології.

Друга половина двадцятого століття позначається розвитком західноєвропейського урбанізму, коли виникає «нова міська історія, культура, література тощо» [7, с. 27]. Урбанізм як характерна риса вікторіанства знаходить своє відображення в художніх темах та образах. Адже невизначеність та невпевненість людини у промисловому центрі, її сумніви-вагання, пошуки себе у гомогенних цивілізаційних урбаністичних новоутвореннях є новою прогресивною тематикою, яка надає творчих імпульсів майстрам художнього слова.

Так, феномен великого міста, де швидко зростає технологія та промисловість, розвивається міський побут та панує особливий устрій життя, стає вирішальними чинником у формуванні психічно-розумових особливостей звичайних людей, що реалістично відтворено в творчості англійського романіста Ч. Діккенса. Саме дослідження засобів втілення явища урбанізму, феномена міста та його соціально-психологічного впливу на особистість, а також особливості застосування часопросторових характеристик у творчості Ч. Діккенса є метою цієї розвідки.

Урбанізм у художніх творах є чинником щоденного побутового світосприйняття. Також слід зазначити, що навіть реальні міста, вулиці, місцевості, публічні заклади, зображені в літературних творах, набувають нових рис, стають частиною художньо-естетичної дійсності та перетворюються на мистецькі образи, адже вони наділені властивістю нести певне значення, ставати визначальними у долі тих чи інших персонажів, породжувати емоційні стани та переживання як героїв твору, так і читача.

Здебільшого Ч. Діккенс використовував реальні місця для створення художнього тла у своїх романах та оповіданнях, тому певні вулиці та будівлі, змальовані у творах, можна ідентифікувати з реальними та тими, що були в вікторіанські часи. Звісно, можливість таких зіставлень завжди викликала бажання читача, з одного боку, втамувати свою пізнавальну цікавість та відвідати ті чи інші місця, де побували персонажі Діккенсових творів, а з іншого – спонукала літературознавців на багатому топографічному матеріалі здійснювати наукові розвідки.

Саме цим пояснюється наявність значної кількості досліджень у цьому напрямі. Наприклад, велика топографічна робота була проведена діккенсіаністами минулого століття, зокрема А. Хопкінс та Н. Рід у книзі «Атлас Діккенса» (1923) [9] створили карти місць Ч. Діккенса та запропонували піші екскурсії ними; Дж. Корґ опублікував збірник «Лондон у дні Діккенса» (1960) [11], куди увійшли праці Діккенса та його сучасників, що стосуються вікторіанської Англії; Т. Літч у «Англії Діккенса: супровідник мандрівника» (1986) [10] подає перелік тих місць, що все ще існують та можуть бути відвідані тими, хто цікавиться творчим доробком англійського романіста. Незважаючи на широкий спектр досліджень англомовної діккенсіани у хронотопно-урбаністичній площині, слід зазначити, що українська

діккенсіана сьогодні не представлена великою кількістю досліджень у просторово-часовій сфері, окрім захищеної дисертації на тему «Різдвяні оповіді» Ч. Діккенса у хромотопо-типологічних зв'язках» у 2001 році Н. Шевчук [5]. Отже, проблема порушена у нашій розвідці носить актуальний характер, адже розглядає проблематику взаємозв'язок мегаполіса і людини, а також особливості часопросторових вимірів у романах «Пригоди Олівера Твіста» та «Домбі і син».

Подекуди Ч. Діккенс удався до прийому переплетення уявного та реального топосу, розміщуючи вигадані вулиці, будинки чи таверни в справжніх містах. Іноді дослідникам важко встановити зв'язок між художньо-образною одиницею та реальним місцем, що породжує дискусії та полеміку стосовно проблеми. Наприклад, деякі вчені ідентифікують містечко Coketown із роману «Важкі часи» з Манчестером, інші – з Престоном. Однак існує думка, що Coketown – це авторський вимисел, тобто уявне промислове місто, зразок типового поселення бідних робітників вікторіанської Англії.

Згідно із вченням М. Бахтіна [1], хромотоп (перехрещення категорій місця і часу) – це цілісна система, що організовує художньо-естетичний матеріал у літературному творі та здебільшого виконує сюжетотворну та формотворчу функції. Хромотопні маркери несуть певну інформацію реципієнтові, вони вказують на характерні дії у просторі та часі. Наприклад, епізод із роману «Олівер Твіст», у якому злодій Сайкс веде Олівера в невідоме для хлопця місце, демонструє поспіх персонажів та швидкість руху завдяки частій зміні місцевостей як гла, які зазначає і змальовує письменник у художній тканині тексту. «Коли вони звернули на Бетнел-Грін-роуд, уже розвиднілося... Що ближче до центру, то більше було на вулицях екіпажів і людського гомону, а квартали між Шордїчем і Смітфілдом уже сповнилися оглушливого галасу, і важко було протовпитись... Проминувши Сан-стріт, Краун-стріт і Фінсбері-сквер, містер Сайкс звернув у Чізвелл-стріт, пройшов нею до Барбікена, а звідти Лонг-лейном нарешті до Смітфілду, який ще здалеку зустрів їх нечуваним для Олівера гвалтом... Глянувши на годинник церкви Сент-Ендрю... Вони швидко проминули площу Гайд-Парк-корнер, звернули до Кенсінгтону» [3, с. 162]. Хромотоп складається з певних елементів-знаків: образів міст, вулиць, топографів, указівників часу. Водночас цей часопростір є компонентом психологічного буття персонажа. Швидка зміна картинок довкілля, згідно з теорією «паралельного психологізму» О. Веселовського, ніби підсилює тривожний стан хлопчика, якого ведуть у незнайоме для нього місце, у нову реальність, а те, як це робиться поспіхом і вранці, коли місто спить, демонструє читачеві, що нічого гарного з цього не буде.

Уживання великої кількості таких топонімів (назва місцевості, населеного пункту), локусів (конкретний просторовий образ, спрямований на реальність), як назви вулиць, парків, скверів, церков в одному епізоді та певні описи переконують читача, що персонажі швидко пересуваються саме по ранішньому Лондону. Часово-просторові прикмети мають художньо-естетичну конкретність та вказують на взаємозв'язок художнього твору та реальної дійсності. Вони визначають перебіг дії, що входить до хромотопного комплексу поряд із часом, простором і персонажем.

Мегаполіс – це океан на суші, де важко знайти людину, якщо вона цього не бажає. Персонаж Олівер Твіст із нетерпінням чекав, щоб потрапити до Лондона, де б міг сховатися від

наглядачів «робітного будинку» та реалізуватися в житті. «На дороговказові великими літерами було написано, що звідси до Лондона рівно сімдесят миль. Цей напис дав новий напрям Оліверовим думкам. Лондон!... Величне місто!... Ніхто – навіть сам містер Бамбул – не знайде його там! Він не раз чув від старших мешканців робітного дому, що хлопець з головою в Лондоні не пропаде – в тому великому місті, мовляв, є такі способи заробляти гроші, яких селякам і не снилося» [3, с. 67]. Лондон із його великими можливостями стає тлом та місцем розвитку сюжету, формує характери та впливає на долі персонажів. І людина, і персонаж імпліцитно перебуває у тій чи іншій країні, місцевості, проте вольовий герой може змінювати та обирати свій особистісний простір.

Час художньо ущільнений та дає можливість розгортання сюжету на тлі вікторіанської епохи. Враження, яке отримує Олівер під час своєї подорожі, передається також реципієнтові як певне набуте знання про тогочасну дійсність. Він роздумував про різноманітні речі довкілля на шляху до Лондона: «як багато в цьому місті шинків (а в Барнеті що не дім, то шинок чи трактор), млів стежачи за каретами, що проїздили шляхом, і міркуючи, як усе ж таки дивно влаштований світ: адже кареті вистачає всього кількох годин, щоб подолати шлях, на який він витратив цілий тиждень, проявивши незвичайні для його віку мужність і рішучість» [3, с. 69]. Топоніми несуть культурно-історичну інформацію, втілюють устрій життя носіїв тогочасної культури, систему поглядів, уявлень, умовностей та поведінки людей.

Спостереження Олівера Твіста під час того, як «друзі-злодії» везли його вулицями міста, є дуже цікавими у географічно-топонімічному ракурсі. Адже хлопець мав можливість спостерігати за виром столичного життя у базарний день. «Потім купками потяглися на роботу робітники, посунули чоловіки й жінки з кошиками риби на голові, запряжені віслюками візки з городиною, фургони з усілякою живністю й м'ясними тушами, молочниці з відрами – нескінченна валка людей, що постачали харчами східні передмістя Лондона» [3, с. 162]. Барвисті переліки поживи та іншого товару відтворюють мозаїчну картину тогочасного ринку.

Звичайний Діккенсівський опис ніби занурює реципієнта в шумну і гомінливу атмосферу, у вир швидкоплинного хаотичного життя мегаполісу, який керується своїми властивими тільки йому законами. «Саме був базарний день... Селяни, різники, погоничі, лоточники, хлопчачки, злодії, гультяї, найнікчемніші волоцюги змішалися в один натовп; свист погоничів, гавкіт собак, ревіння волів, мекання овець, рокання і вереск свиней, вигуки лоточників, крики, лайка, сварка зусібч, дзеленчання дзвіночків, шум-гам, що вихоплювався з шинків, тиснява, штовханина, виляск багатів, бійки, зойки, лемент, огидне виття, що лунало з усіх кінців ринку, і немігті, неголені, жалюгідні, брудні постаті, що шастали серед натовпу, – все це ошелешувало, приголомшувало того, хто потрапив сюди вперше» [3, с. 163]. Низки перелічень, зокрема назви різних верств населення та найменування різноманітних звуків, створених тваринами та людьми, відтворюють блискавичну швидкість, із якою рухається все довкола у базарний день.

Образ мегаполісу у творах письменника – це густозаселена різноманітними у соціальному, психологічному, віковому планах персонажами територія, де народжуються та помирають, закохуються та розчаровуються, сумують та радіють міські жителі. Контрасти Лондона вражають таке: багатство межує

з бідністю, велич – з убогістю, респектабельність – зі злочинністю. Місто романіста – це розкішні особняки, за якими знаходяться збіднілі помешкання, а також суди, контори, фабрики, робітні дома, боргові тюрми. Письменникові вдалося відтворити пейзажі, звуки та запахи міста.

Зазначимо, що очима головного персонажа ми сприймаємо світ вікторіанської Англії: «Брудніших, злиденніших будинків йому не довелося бачити. Вулиця була дуже вузька, ноги загрузали в грязюці, в повітрі стояв густий сморід... В завулках, що відгалужувалися від головної вулиці, видніли нетрища халуп, п'яні чоловіки й жінки барложилися там у грязюці...» [3, с. 69]. Побачене Олівером є малопримною, проте реалістичною картиною тогочасної вікторіанської дійсності.

Історики засвідчують, що якби сучасна людина потрапила до Лондонського будинку того часу, то не змогла б витримати специфічного стислого запаху переповнених кімнат, поту немитих людських тіл, огидного запаху несмачної їжі та загальної атмосфери бруду та безладу. Наприклад, хоча такі підмітальники вулиць, як Джо з роману «Холодний дім», намагалися підтримувати порядок, а коминарі, про яких ідеться в «Олівері Твісті», боролися з сажею у комінах, вони водночас розносили пил, кіпоть та бруд на своєму тілі й одязі. Кишенькові злодії, проститутки, пияки, бездомні, гуляючи вулицями міста, створювали хаос, шум та небезпеку для перехожих. Худоба та домашня птиця йшла вулицями міста до «смітфідського ринку», аж доки бійню та ринок не перенесли за місто до Айлінгтону у 1855 році.

Другорядні персонажі пересуваються з одного місця на інше. Стежачи за цим рухом, читач мимоволі опиняється на одній із Лондонських вулиць, де пересуваються кеби, а також женеться на ринок худоба. «Здивовану Сазану Ніппер і двійко доручених їй дітей перехожі врятували мало не з-під самих коліс якоїсь карети, перш ніж ті збагнули, що трапилось, у ту ж хвилину (був якраз базарний день) залунали перелякані голоси: «Бик сказився» [2, с. 84]. Це слугує створенню художнього тла та образу мегаполіса.

Простір слугує модулятором соціальності, психологічності героя. Типовий для Дікенса хронотопний комплекс – перебування його персонажів, сучасників-вікторіанців у стінах свого «будинку-фортеці» чи на вулицях столиці та інших великих міст, іноді на дорогах Англії на шляху до певного місця призначення. Образ Лондона, міста з швидкими темпами розвитку, надихає до об'єктивних знань тогочасної дійсності та до пізнання самого себе.

Наприклад, один із головних персонажів твору «Домбі і син», маленька дівчинка Флоренс Домбі почувалася наляканою та розгубленою, заблукавши й опинившись у маловідомій частині Лондона без дорослих, вона «стояла і стояла на розі, дивлячись на вуличну метушню, від якої вже починало паморочитися у голові, а дзигарі наче змовилися ніколи не бити третьої» [2, с. 89]. Скористатися із ситуації вирішила стара жебрачка, побачивши маленьку панянку, що загубилася від дорослих, вона відводить її до своїх нетрищ, де знімає з неї вишуканий одяг, даючи на заміну лахміття. «Вони пройшли небагато, але все через якісь дуже незатишні подвір'я і закутки, де сушилася цегла та черепиця. Потім стара звернула в брудний завулок, де в чорних ритвинах не просихало болото, і спинилася перед злиденною халупою, зачищеною на замок так надійно, як тільки можна зачинити будинок увесь в дірках та шпарах» [2, с. 86].

Потім стара відпустила самотню налякану дитину на вулицю. Флоренс «перебігла поглядом по вулиці, яка вже от-от і кінчалася. То була відлюдна місцина, – швидше задвірки, аніж вулиця, – де, oprіч неї самої та старої, не було ні душі» [2, с. 84]. Ця пригода у вирі великого міста виявляє психологічний стан дівчинки та її тло слугує створенню образу Лондона. «Флоренс верстала свій нелегкий шлях зі сльозами на очах, і двічі чи тричі мусила спинитися, щоб ревним риданням полегшити тягар на серці» [2, с. 89]. Хаос вулиць мегаполіса безпосередньо відбивається на настрої дівчинки, яка не розуміє, що з нею відбувається, адже вона звикла до розміреного довкілля її домашнього оточення. Дівчинка вирішила шукати контору батька, про яку знала лише те, що вона належить Домбі й Синові і що має неабияку вагу в Сіті. «Отже, їй треба шукати контору Домбі і Сина в Сіті» [2, с. 89]. Дитина була також збентежена контрастом жебрацького існування, яке вона того дня вперше побачила, що йшло всупереч розкішному життю в будинку її батька.

Часово-просторові пригоди дівчинки стають доленосними, адже мандри привели її в будинок моряка Соля Джіла та його небожа Уолтера Гея, який пізніше стане для неї єдиною відрадою у цьому великому світі. «Через добрих дві години після того, як почалися ці незвичні мандри, Флоренс, прослизнувши вузькою галасливою вулицею, що була повна карет та фургонів, вийшла до якоїсь корабельні чи то пристані на березі річки, де валялася сила-силенна різних пак, скринь і бочок, височіла величезна дерев'яна вага і тулився дерев'яний дімок на колесах...» [2, с. 90]. Тоді, як поетична розмитість часу та простору створює невизначеність ситуації, чітка окресленість цих двох філософсько-літературних категорій надає конкретики реалістичному твору.

Урбаністична картина, зокрема наростальний шум та пожвавлення, численні перехожі, потік життя, садиби, тюрми, церкви, ринки, багатство, бідність, добро, зло, є метафорою, асоціацією з «виру моря» бурхливих глибин душі Флоренс Домбі. Мандруючи відчайдушними топографічними місцями мегаполісу, дівчина пізнає незвідані терени своєї душі.

Перебуваючи у психологічній боротьбі, дівчина поступово ніби переоцінює своє становище, дивиться на речі по-новому, бо цьому сприяло довкілля та ранок, що прийшов після важкої ночі, а також подає надії. «Весела вулиця, що простерлася перед нею, позолочена вранішнім сонцем, блакить неба, помережаного легкими хмаринками, підбадьорлива свіжість дня, такого рожевого-квітнього після перемоги над ніччю, – все це не знаходило відгуку в її зболеній душі» [2, с. 669]. Час існує об'єктивно поза людиною, проте іноді під дією психологічних факторів він може протікати по-різному: швидкоплинно (здебільшого приємні щасливі моменти життя) чи надто довго (коли персонаж страждає чи переживає життєві негаразди).

Перші мандри Флоренс Домбі містом – це зіткнення з реальним світом, таким відмінним від того, який був у «домі-фортеці» її батька. Дівчинка побачила життя новими очима та зрозуміла, що світ існує також за межами її оточення. Другі мандри – це ніби порятунок для нещасної самотньої душі, яка задихається у «льодяному будинку» містера Домбі. «Ламаючи руки та гірко плачучи, не чуючи нічого, крім болю глибокого зраненого серця, приголомшена втратою всього, що любила, сама-самісінька на безлюдній березі, наче матрос, що єдиний вцілів після кораблетрощі, вона бігла вперед без думки, без надії, без мети, аби лиш втекти кудись – куди-небудь»

[2, с. 669]. Автор застосує «комплекс паралелей» (за О. Веселовським): психологічний безлад та розпука персонажа накладається на географічний хаос.

Риси урбанізму та образотворення великого міста досягаються автором завдяки такому художньому засобу, як контраст, де багатство межує з бідністю, велич – з убогістю, респектабельність – із злочинністю. Хронотоп складається з певних елементів-знаків: образів міст, вулиць; вживання великої кількості топонімів (назва місцевості, населеного пункту), локусів (конкретний просторовий образ, що стає тлом подій та відтворює дійсність); насичення текстової тканини переліком різноманітних смислових рядів: назвами різних верств населення, відтворенням шуму та звуку переповнених вулиць, мозаїчним зображенням товарів та поживи у базарний день. Топоніми, локуси, елементи-знаки несуть культурно-історичну інформацію.

Час художньо ущільнений. Часово-просторові характеристики втілюють художньо-естетичну конкретність та виявляють взаємозв'язок художньої тканини твору та реальної дійсності. Часопростір є компонентом психологічного буття персонажа. Зазначимо, що хронотопні характеристики безпосередньо залежать від характеру дії персонажів та психологічного настрою: часта зміна топосів та локусів свідчить про швидкість пересування персонажів, водночас хаос на переповнених вулицях міста породжує невпевненість персонажів чи відповідає внутрішньому стану та спонукають до пошуку свого «Я». Інший прийом, застосований автором – це хронотопний комплекс «будинку-фортеці», де вікторіанська людина почувається в безпеці і затишку. Простір є модулятором соціальності, психологічності героя.

Література:

- Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.
- Діккенс Ч. Домбі і син. (пер. М. Іванова). Київ: Дніпро, 1991. 880 с.
- Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста. (пер. М. Пінчевський, Г. Пінчевська-Чекаль, О. Терех). Київ: Дніпро, 1987. 423 с.
- Пирсон Х. Діккенс (перевод с английского М. Кан). Москва, 1963. 511 с.
- Прокофьева В.Я. Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы. *Вестник Оренбургского гос. пед. ун-та*. 2005. № 11. С. 87–94.
- Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
- Репина Л.П. История и социология: основные тенденции в современной англо-американской урбанистике. История и историки: историографический ежегодник. Москва, 1989. С. 88–111.
- Шевчук Н. «Різдвяні оповіді» Ч. Діккенса у хронотопно-типологічних зв'язках»: автореферат дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2001. 19 с.
- Hopkins, Albert and Read, Newbury. A Dickens Atlas. New York: The Hatton Garden Press, 1923. 46 p.
- Lynch, Tony. Dickens' England: Travellers' Companion. London: Macmillan, 1986. 137 p.
- Korg, Jacob. London in Dickens' Day. Englewood Cliff, N.J.: Prentice Hall, 1960. 86 p.
- Fanger, Donald. Dostoyevsky and Romantic Realism. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965. 345 p.

Богачевська Л. О. Особенности урбанистических и пространственно-временных характеристик в романах «Приключения Оливера Твиста» и «Домби и сын» Ч. Диккенса

Анотация. Стаття посвящена поетикальному анализу романов Ч. Диккенса «Приключения Оливера Твиста» и «Домби и сын». В ней рассматриваются особенности воплощения хронотопных характеристик и исследуются средства образотворения мегаполиса и воплощение рис урбанизма в викторианском романе.

Ключевые слова: черты урбанизма, хронотопные характеристики, маркеры времени, психологичность времени, частота смены места.

Bogachevska L. Peculiarities of urbanism and time-space characteristics in the novels "Adventures of Oliver Twist" and "Dombey and Son" by Ch. Dickens

Summary. The article is dedicated to the poetical analysis of Ch. Dickens' novels "Adventures of Oliver Twist" and "Dombey and Son". The embodiment of urbanism features, means of image of megapolis creation and time-space characteristics in the Victorian novel are regarded.

Key words: features of urbanism, time-space characteristics, markers of time, psychological time, frequency of places change.